

Torsdag med THORS

7.3.1985

ORDET SKILSMÄSSA är något oklart till sin etymologi, konstaterar prof. Thors. Vad har MÄSSA här att skaffa? frågar man sig. Ordet kanske har samband med MISSA som förekommer i medeltida isländska texter och betyder FÖRLUST.

Det har kommit några fler frågor efter uppehållet i januari. Jag tackar för det uppmuntrande innehållet i vissa brev.

I ett brev berörs en fråga som kanske har intresserat flera: "Varifrån kommer ordet **skilsmässa** – vad gör **mässa** i det här sammanhanget?"

Frågeställarna konstaterar själva, att "kyrkan väl inte hållit **mässa** vid dylika tillfällen".

Den ursprungliga betydelsen av efterleden -**mässa** är tyvärr fortfarande oklar. Dock har flera forskare varit benägna att kombinera -**mässa** med ett ord, som ganska ofta förekommer i medeltidens isländska texter, nämligen **missa** "förlust". Om -**mässa** i sammansättningen **skilsmässa** innehåller ordet **missa** "förlust", har det tydligen i folkuppfattningen kombinerats med vårt vanliga **mässa**. Det måste dock konstateras, att vårt vanliga **skilsmässa** fortfarande är något oklart till sin etymologi.

□

En annan läsare hävdar att "finlandssvenskan i Helsingforsregionen är verkligt botten" och ställer några frågor om detaljer. Först kan det sägas, att stavningen **jös** godkänns i det vanliga rättesnöret för svensk stavning, nämligen Svenska Akademiens ordlista (SAOL). Den upptar **jös** vid sidan av **juice**, som nämns i andra rummet.

Det vanliga **yoghurt** är den enda formen i SAOL (1984). Det vanliga uttrycket **på en gata** förekommer jämte **vid en gata** – de båda uttrycken konkurrerar med varandra i fall som "Han bor på el. vid Skolhusgatan" o.dyl.

Vi känner väl alla till uttrycket **från** (eller **ur**) en synpunkt – samma konkurrens

mellan **från** och **ur** finns i all slags svenska. Däremot föredrar författarna till Svensk handordbok 1966 **ur** i uttrycket **ur en annan synvinkel**. (Allmänt taget är **prep. ur** stadd på reträtt.) I Illustrerad svensk ordbok upp-tas också **från** en synvinkel.

□

Förra veckan behandlade jag några ords ursprung, på en läsares begäran. Några andra ord följer här.

Läsaren nämner först ett ord som jag lärt känna här i Helsingfors, nämligen **boli** (med korta vokaler, o står för vårt o och motsvarar uttalet i helsingforsslagens **kunde** "kille"). Ordet **boli** betyder "stor". Det har kommit från nyländska dialekter, där det är ganska utbrett, särskilt i betydelser som "uppsvällad, tjock, stor". Ordstammen hör samman med **bälg**, och participet **bulgen** fanns redan i fornsvenskan.

Vidare vill samme läsare ha besked om ursprunget till **skräda** i fraser som **skräda ord** och **skräda säd**.

Verbet **skräda** finns i alla nordiska språk, dessutom i tyskan. Den ursprungliga betydelsen var "grovmala, skala, vraka". Det fick ofta betydelsen "skilja, frångilja", som i exemplet "skräda spannmålen". En ytterligare användning av **skräda** finns i **icke skräda orden** "inte vara återhållsam i sin kritik".

□

Förra veckan behandlades kortfattat ordet **märr**. I dag skall ett annat "hästord" behandlas, nämligen **hingst**. De allra flesta vet, att hingsten betecknar en "hästhane". Ordet anses vara besläktat med vårt **häst**, men dess närmare släktförhållanden är osäkra.

Bland alla dessa ord som samme frågare varit intresserad av, har mycket få lånord blivit föremål för behandling. Ett mycket vanligt främmande ord finns på denne läsares "önskelista", nämligen **diverse**. Det är ursprungligen ett latinskt ord, **diversus** "vänd åt skilda håll". Sedan kom det i svenskan att användas t.ex. i sammansättningen **diversehandel** m.fl. och självständigt, t.ex. "diverse kärlor hävdar".

Carl-Eric Thors

Torsdag med THORS

14.3.1985

MORMOR eller FAR-MOR talar vi om på svenska och då framgår det genast vems förälder det är fråga om. I svenskan har vi nämligen en nyanse-**ring** som saknas i andra språk t.ex. **ISOÄITI** och **GRAND-MOTHER**.

t.ex. med **isoäiti/grandmother** och **isoisä/grandfather**.

□□□

Samma läsarinna undrar, om **flere/flera** är en finlandism.

Visserligen finns både **flere** och **flera** i Svenska Akademiens ordlista, men enligt min erfarenhet förekommer formen **flere** sällan i rikssvenska; det dominerande där är **flera**. Vi i Finland använder **flera** och **flere** jämsides, med samma betydelse. (Själv använder jag formen **flera** numera.)

En läsare finner att ordbildningar som **egnahem** (egnahemshus, egnahemstomt m.fl.) är "misslyckade och fula", och att de stöter honom.

Bildningarna av typen **egna-hem** är egendomliga, därför att de innehåller pluralis av **egen**. De kom i bruk i början av 1900-talet, då man började bygga smärre hus på egen tomt och fick "egna hem". Det uttrycket blev vanligt och kom att användas i kombinationer som **egnahemsbygge** och **flera**. Språkligt sett kan väl tyskans **Eigenheim**, ha stått som mönster.

□□□

Frågeställaren själv påpekar helt riktigt, att man i Sverige ofta använder ordet **villor** i stället för "egnahemshus". Ordet **egnahemshus** brukas inte i Sverige, utan ersätts med **enplansvillor**, **enfamiljvillor** och **enbostadshus**.

Carl-Eric Thors

I dag skall jag inleda med ett aktuellt ord, **dagsmeja**, som en läsare frågar om. Vi har just nu haft **dagsmeja** under många dagar. Det betyder "tö i sol-sken", "tö som inträder en dag som präglas av snö i sol-sken".

Dagsmejan är vanlig just i mars. Ordet innehåller **dag** med syftning på solen. Senare leden **meja** har utvecklats av **mäghin**, som var ett gammalt ord för "kraft, styrka". (Jämför med det ursprungligen tyska **makt**). Ordet **dagsmeja** finns faktiskt i Svenska Akademiens ordlista och kan anses vara riksspråkligt – det finns ofta i den rikssvenska radions och televisionens värderrapporter.

□□□

En annan läsare citerar ett ställe i en svensk Kalevala-utgåva, där det på tal om Lemminkäinens mor talas om **det namnlösa fingret**, d.v.s. **ring-fingret**. Läsaren undrar, om "det namnlösa fingret" finns i något annat språk än finskan.

"Vänstra namnlösa fingret" talade man förr om också i vissa rikssvenska dialekter (som min gamle lärare, prof. Jöran Sahlgren i Uppsala påpekade i en uppsats), och vissa tyska dialekter använder namn som motsvarar "det namnlösa fingret". Från ett helt annat håll, nämligen ryskan, bör beteckningen **bezynjannyj palets** "det namnlösa fingret" omtalas. – F.ö. avser det ryska **palets** och det polska **palec** (bägge orden uttalas helt lika) både "finger" och "tå". Här har vi i vårt språk en rikare nyanse-**ring** av samma (synnerligen väsentliga) slag som vid orden **mormor** och **far-mor** respektive **morfar** och **farfar**. De flesta andra språk drar dessa över en kam – jämför